

Щодо комунікації з дітьми дошкільного віку з родин учасників ООС/АТО, внутрішньо переміщених осіб та організації взаємодії з їхніми батьками

Методичні рекомендації

(Додаток до листа МОН України від 12.12.2019 № 1/9-766)

Діти дошкільного віку з родин учасників ООС/АТО та внутрішньо переміщених осіб, а також діти, які живуть у розташованих на лінії зіткнення населених пунктах, пережили та переживають травматичні події різного характеру, як-от: розлука з рідними та близькими; тривале очікування звістки про рідну людину, телефонної розмови, зустрічі з рідною людиною; втрата близьких; ночівля у бомбосховищі під час обстрілів; переселення (переїзд), адаптація до нових умов життя тощо. **Дітей, які мають статус внутрішньо переміщених осіб, проживають у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, можна віднести до категорії дітей із особливими освітніми потребами** (пункт 20, частина 1, стаття 1 Закону України "Про освіту").

За результатами обстеження індивідуально-психологічних особливостей дітей дошкільного віку з родин учасників ООС/АТО та внутрішньо переміщених осіб, умов їхнього навчання, виховання та розвитку встановлено, що такі діти по-різному переживають психотравми.

У частини з них виявлені **негативні наслідки на психоемоційному, когнітивному, комунікативно-мовленнєвому рівнях**. Поряд з тим у більшості дітей виявлено мобілізацію особистісних ресурсів на етапі подолання психотравми. Зокрема, розвиток потребово-мотиваційної сфери, формування суб'єктної позиції, ціннісних орієнтирів, ціннісного ставлення до життя та людей, використання здобутого досвіду життєдіяльності. Такі внутрішні зміни сприяли проявам у дітей активності, виразних рис патріотизму, відповідальності, турботливості, самостійності.

Серед тривожних особливостей розвитку в дітей із обох категорій родин переважають порушення емоційної, когнітивної і комунікативної сфер. Порушення емоційної сфери — розлади настрою, сну, наявність страхів, плаксивість. Когнітивної — розсіяність, неухважність. Порушення комунікативної сфери — замкненість, агресивність, недовіра до людей найближчого оточення.

Завдання педагогів закладів дошкільної освіти — допомогти дітям подолати негативні наслідки травматичних подій та адаптуватися до нових обставин їхнього життя. Для цього **практичні психологи мають вести постійне спостереження за ними, а вихователі — враховувати в освітній роботі дані моніторингу психічного стану дітей, організовувати емоційно підтримувальну мовленнєву комунікацію, використовувати індивідуально дібрані комплекс технологій психолого-педагогічного супроводу**.

Іноді негативні наслідки пережитих психотравматичних подій можуть проявлятися не одразу, тому дорослі — вихователі та батьки — мають постійно стежити за

психоемоційним станом дітей, їхнім самопочуттям, виявляти хвилювання, тривогу. Необхідно звертати увагу на збудливість, тривожність, агресивність, заглиблення в себе. Також слід уважно стежити за здоров'ям дітей, зокрема сном, апетитом, настроєм, частотністю вередування, наріканнями на головний біль тощо. Такі показники загального стану здоров'я дітей переважно є об'єктивними показниками втому, перевантаження, хвилювання, страхів та проявами наслідків психотравми.

Процес адаптації до нових умов (невідомого міста/села, оселі, незнайомих людей, їхніх звичаїв, мови) або до змін у самій родині проходить у кожній дитини індивідуально. Це пояснюється тим, що адаптація є широким спектром індивідуальних реакцій, які залежать від психофізіологічних та індивідуальних особливостей дитини, сімейних стосунків, супутніх життєвих обставин. Тому вихователі спільно з практичним психологом і батьками мають виробляти й за потреби коригувати індивідуальну стратегію й відповідну їй тактику для взаємодії та спілкування з кожною дитиною.

Вихователям слід забезпечувати дитиноцентристську спрямованість педагогічної діяльності, здійснювати педагогічний супровід дітей із родин учасників ООС/АТО, внутрішньо переміщених осіб та тих, які проживають у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення.

Передусім у закладах дошкільної освіти необхідно створити сприятливі умови для розвитку особистості кожної дитини, а саме:

- ♦ забезпечення й захист усіх прав дітей;
- ♦ надання дітям педагогічної та психологічної підтримки й допомоги;
- ♦ наближення освітнього процесу до внутрішніх потреб кожної конкретної дитини, урахування дитячих інтересів, нахилів, намірів;
- ♦ розвиток індивідуальності дитини з огляду на ті особливості поведінки й характеру, які виникли внаслідок пережитої психотравми;
- ♦ створення для дітей можливостей вибору, прояву самостійності, творчості та експериментування.

Вихователі спільно з батьками мають забезпечувати цілісність, унікальність індивідуального розвитку кожної дитини.

Аби пережиті психотравматичні події суттєво не вплинули на хід, траєкторію індивідуального розвитку дітей, вихователям треба якнайшвидше мінімізувати негативні наслідки. Під час освітнього процесу необхідно враховувати виявлені відмінності індивідуального особистісного розвитку, застосовувати технології, які активізують внутрішні захисні

* Методичні рекомендації підготовлено на основі матеріалів завідувача кафедри методик та технологій дошкільної освіти НПУ ім. М. П. Драгоманова, доктора педагогічних наук, професора І. О. Луценко.

механізми, пом'якшують стресові впливи складних життєвих обставин, сприяють розкриттю обдаровань і здібностей дитини.

Вихователям важливо дбати про те, щоб дитина максимально повно й психологічно благополучно проживала кожну годину перебування в закладі дошкільної освіти. Для цього треба надавати пріоритет сьогodenним потребам, інтересам дитини, підтримувати дитячу субкультуру, створювати в групі психологічно комфортну комунікативну атмосферу, сприятливу для покращення психоемоційного стану дітей, сприяти вільному й конструктивному розгортанню дошкільниками свого особистого буття, використовувати розвивальні завдання, педагогічні ситуації тощо.

У закладі дошкільної освіти необхідно **створити спеціальний розвивальний простір**, який має високий розвивальний і виховний потенціал для дітей дошкільного віку, стимулює кожну дитину до активних дій у його межах, свідомого вибору, спонукає засвоювати та проявляти позиції суб'єкта діяльності, суб'єкта міжособистісних взаємодій із дорослими й однолітками.

Беручи до уваги те, що діти визначених категорій можуть мати проблеми у комунікативній сфері, вихователям необхідно сприяти налагодженню індивідуальних міжособистісних взаємин дітей. Водночас вихователі мають спрямовувати свої зусилля на формування дитячого колективу, на розкриття таких особистісних якостей дітей, як активність, турботливість, взаємоповага, відповідальність.

Важливою складовою педагогічної роботи в розвивальному просторі закладу дошкільної освіти є мовленнєва комунікація та спілкування вихователів з дітьми. **Окрім розвитку мовлення, під час мовленнєвої комунікації з дітьми вихователі мають реалізовувати такі додаткові завдання:**

- встановлення емоційної довіри й підтримка психологічно комфортної за емоційно-чуттєвим діапазоном комунікативної атмосфери;
- досягнення емоційно-ціннісної спільності вихователя з дітьми;
- відновлення та збереження психологічної рівноваги в дитині;
- пом'якшення, зняття, компенсування засобами педагогічного впливу емоційного напруження в дитині;
- сприяння психологічному розвантаженню.

Для надання дітям своєчасної педагогічної підтримки необхідною є міжособистісна емоційно підтримуюча мовленнєва комунікація між вихователями та дітьми. Щоб організувати таку комунікацію, вихователі мають використовувати висловлювання, які б підтримували дітей, — згоду, підбадьорювання, схвалення, позитивну випереджувальну оцінку.

Висловлювання-згода сприяє виникненню в дитини впевненості у правильності власних дій, стимулює до діяльності, підтримує її. Згоду краще виявляти, використовуючи позитивно забарвлені слова і фрази: "дуже добре", "вдало", "цікаво", "щоразу в тебе виходить краще".

Висловлювання-підбадьорювання передбачає емоційну підтримку дитини. Особливо її потребують діти замкнені, нерішучі, невпевнені у своїх силах, які переживають негативні емоційні стани. У таких висловлюваннях вихователі мають обов'язково відзначати навіть найменші успіхи дитини. Наприклад: "Миколко, ти почав розповідь гарно. А тепер продовжуй її"; "Петрику, ти став такий самостійний. Сам розпочав, а тепер завершив свій малюнок".

Висловлювання-схвалення зорієнтоване на особистість дитини. Вихователь звертає увагу не лише на конкретний успіх дитини — тут важливо позитивно оцінити особистість дитини в цілому, виявити доброзичливе, емоційно-ціннісне ставлення до неї. Наприклад: "Оленко, ти наче сонечко, твоя привітність радує усіх", "Віталіку, ти хороший хлопчик і гарний товариш, і у тебе з'явилися нові друзі".

Висловлювання — позитивна випереджувальна оцінка налаштовує дитину на успішну діяльність, спричиняє позитивні зміни у її станах, діях, поведінці, спонукає до практичних дій, мовленнєвої комунікації з однолітками. Наприклад: "Назарчику, зараз ти сам запроси дітей гратися разом. У тебе все вийде добре. Ось запроси Віталіка погратися з тобою, запропонуй йому бути водієм вантажівки. Він зрадіє".

В довірливих індивідуальних розмовах із дитиною, яка перебуває у пригніченому емоційному стані, переживає розлуку з близькими, сумує за домівкою, яку довелося залишити тощо, важливо підтримувати безоцінний зворотний зв'язок, який можна здійснювати з допомогою **емпатійного висловлювання**. Наприклад, вихователь може дослівно переказати сказане дитиною. При цьому дитину треба заохочувати уточнювати, доповнювати вже сказане, висловлювати свої почуття та переживання, тлумачити власну поведінку та інших дітей, дорослих.

Більш цінним за емпатійне висловлювання є **повторення сказаного дитиною**, яке доповнене вихователем з огляду на розуміння емоційного стану дитини. Зрозуміти стан дитини вихователю дасть змогу аналіз невербальних факторів: погляду, міміки, жестів, поз дитини.

Найважливішим для організації емоційно підтримуючої міжособистісної комунікації є **емпатійне слухання дитини**. Його мета — зрозуміти, які психотравмивні події пережила й згадує дитина, які пов'язані з ними почуття та емоції вона переживає зараз; підтримати дитину, запевнити в тому, що дорослий її любить, поділяє її почуття й хвилювання, розуміє її сум за своїми близькими, друзями, своєю кімнатою, іграшками, дитячим садочком. Водночас важливо вчити дитину контролювати свої страхи, переживання, навчити співпереживати іншим дітям, виявляти чуйність, позитивне ставлення до них.

Під час спілкування та взаємодії з дітьми вихователі мають спиратися на позитивне в характері, рисах, якостях особистості дитини, наприклад, турботливість, активність, патріотизм, відповідальність. Водночас вони мають об'єктивно, конструктивно сприймати дитину, аналізувати наявні в неї проблеми розвитку, а також шукати педагогічні технології, які б допомогли конкретній дитині мінімізувати або повністю здолати наявні у неї тривожні негативні прояви. При цьому з боку вихователів неприпустимі образливі зауваження, коментарі, критичні відгуки щодо тривожних проявів розвитку дитини (неуважність, боязкість, впертість тощо). Вихователі повинні визнавати, приймати кожну дитину такою, якою вона є, підкреслюючи лише її позитивні риси.

Окрім організації емоційно підтримуючої міжособистісної комунікації для відновлення та збереження психологічної рівноваги дітей у закладах дошкільної освіти треба створити такі умови життєдіяльності дітей, за яких відбуватиметься активізація їхніх внутрішніх сил, ресурсів, захисних механізмів, вияв особистісного потенціалу. Передусім педагоги — вихователі, вчителі-логопеди, керівники гуртків образотворчої діяльності, інструктори з фізичної культури — мають створити умови для специфічних видів

дитячої діяльності, зокрема ігрової, комунікативно-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої, художньо-продуктивної, рухової. Це дасть змогу дітям поступово трансформувати негативний особистий досвід, реалізувати свої власні вікові можливості, індивідуальні та вікові потреби й інтереси, вправлятися у виконанні дій, які сприяють вияву і розвитку набутих позитивних якостей: самостійності, активності, відповідальності, ініціативності, повернути втрачену довіру та повагу до оточення, впевненість у собі.

Вихователі мають забезпечувати вільну та організовану діяльність дітей з різним ступенем їхньої самостійності. Також можна скеровувати діяльність дітей, займати партнерську позицію, створювати відповідне середовище, яке спонукає дітей розгорнути діяльність. При цьому слід пам'ятати, що задля досягнення цілеспрямованого позитивного впливу на психоемоційний стан дітей їхня діяльність має бути спеціально організована.

З дітьми з родин внутрішньо переміщених осіб **важливо проводити краєзнавчу роботу**, зокрема ознайомлювати з новими соціальним середовищем і природним довкіллям, а також історією, звичаями, традиціями, фольклором нового для них краю, де вони нині проживають. Щоб зорієнтувати батьків, слід підготувати перелік екскурсій визначними місцями міста, району, краю, тематичні папки з інформацією про історію, видатних людей міста (села). Доцільно організувати для дітей спільні з батьками тематичні прогулянки за межі закладу дошкільної освіти, краєзнавчі екскурсії, зокрема відвідувати музеї, театри тощо.

Для повноцінного залучення дітей до освітнього процесу недостатньо обмежуватися лише одним певним напрямом роботи. Аби оптимізувати процеси виховання, гармонізувати розвиток дітей, які пережили психотравматичні події, доцільно одночасно застосовувати комплекс педагогічних технологій. Важливо поєднувати технології, спрямовані на подолання тривожних особливостей розвитку дитини, її психічного стану, та технології, спрямовані на підтримку й розвиток вираженої позитивної особистісної відмінності дитини. З метою мінімізації негативного впливу психотравматичних подій, надання дітям психологічної допомоги вихователі мають активно співпрацювати з фахівцями психологічної служби закладу дошкільної освіти.

Ураховуючи емпіричні дані щодо позитивних якостей, які виразно проявляють діти, доцільно застосовувати технології, які за своїм змістом відповідають суспільним, соціокультурним, національним традиціям і нормам, формують активну, відповідальну, громадянську, патріотичну, соціальну позицію кожної дитини. Це етнокультурні технології, технології соціально-моральної, національно-патріотичної, правової спрямованості тощо.

Родинне оточення та батьківське виховання залишаються головним природним середовищем для гармонійного розвитку, соціалізації та виховання дитини. Батьки та рідні впорядковують, організовують її життєдіяльність, створюють необхідні умови для цілісного розвитку, становлення особистості, входження в соціум, адаптації у ньому. Однак необхідно брати до уваги, що й батьки цих дітей — військовослужбовці, внутрішньо переміщені особи — також пережили чи переживають психотравматичні події (участь у бойових діях), складні життєві обставини (переселення). Виходячи зі своїх можливостей (освіта, вік, матеріальне становище), вони створюють різні соціальні ситуації для виховання та розвитку власних дітей.

Дослідження особливостей родинного виховання виявило такі позитивні тенденції:

- ♦ посилення згуртованості членів родини;
- ♦ підтримання дружніх зв'язків з іншими сім'ями;
- ♦ надання дитині всебічної підтримки;
- ♦ наповнення життя дитини позитивними враженнями, змістовним спілкуванням;
- ♦ виховання відповідальності, патріотичних почуттів.

Водночас серед особливостей сімейного виховання таких дітей виявлені й негативні прояви, зокрема: авторитарний стиль виховання, заміна батьківської уваги надмірним матеріальним заохоченням, байдужість до дитини, роздратованість, відсутність такту, емоційної близькості й підтримки дитини.

Зазначені позитивні й негативні особливості родинного виховання вихователі мають враховувати як під час безпосереднього спілкування, так і під час проведення заходів з батьками. В освітній діяльності слід передбачити психолого-педагогічну просвіту батьків, надання родинам консультацій, цільової психолого-педагогічної допомоги.

Особливо важливо акцентувати увагу батьків на тому, що і в змінених життєвих обставинах вони не мають обмежувати важливі для дитини потреби. Тому батькам необхідно знаходити час для спільної діяльності, ігор з нею, адже безпосередній фізичний, емоційний контакт із близькими людьми, вияви любові, турботи допоможуть дитині легше пережити складну стресову ситуацію чи її наслідки.

Вихователям треба акцентувати увагу на тому, що саме батьки, як найближчі дитині люди, зобов'язані допомогти їй відчувати себе захищеною. Для цього вони мають кожного дня спілкуватися з дитиною про те, що для неї важливо, що вона переживає: про її справи, радощі, страхи, негативні спогади, емоції. Щоб допомогти батькам навчитись розуміти та приймати дитячі хвилювання, відповідною мірою виявляти свої емоції, слід організувати для них семінари-практикуми, тренінги, підготувати тематичні пам'ятки з порадами тощо.

Вихователям необхідно пам'ятати про пріоритетність родинного виховання, забезпечувати єдність вимог родинного виховання дітей і закладу дошкільної освіти на закладах поваги до цінностей родини, її культури, традицій. Робота з батьками має бути спрямована на посилення позитивних тенденцій родинного виховання та тактовне подолання виховних помилок.

Про особливості використання технологій психолого-педагогічного супроводу виховання і розвитку дітей із родин учасників ООС/АТО, внутрішньо переміщених осіб та тих, які проживають у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, **детальніше можна дізнатися в навчально-методичних посібниках:**

1. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології / [І. О. Луценко, А. М. Богуш, Л. О. Калмикова, В. У. Кузьменко, С. І. Поворознюк, О. Д. Рейпольська]; за наук. ред. І. О. Луценко. — Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018 — 211 с. (режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/24604>).

2. Кабанцева А. В. Підтримка дитини в умовах емоційно-го напруження: навчально-методичний посібник / А. В. Кабанцева, О. Л. Корнєєва. — Київ : КВЦ, 2018. — 136 с.

Заступник Міністра

Любомира Мандзій